

Анотації

Дємин О. Б., Зинченко О. В. Представители украинской элиты в Государственном совете Российской империи (1906–1917 гг.) (Общая характеристика).

В статье характеризуются особенности личного состава членов Государственного совета — представителей Украины — в верхней палате парламента Российской империи, их государственной и общественно-политической деятельности.

Demin O. B., Zinchenko O. V. The representatives of the Ukrainian elite in the State council of the Russian empire (1906–1917) (General characteristic).

In article are characterized particularities of the personal composition of the members of the State advice — a representatives of the Ukraine — in upper chamber of the parliament to Russian empire, their state and public-political activity.

B. M. Константінова

ЧИНОВНИКИ, ІНТЕЛІГЕНЦІЯ, МІЩАНИ...: НАСЕЛЕННЯ БЕРДЯНСЬКА КІНЦЯ XIX СТ. ЗА СТАТИСТИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

При все зростаючому інтересі до історичної урбаністики в цілому і до історії окремих міст Південної України зокрема минулі більшості населених пунктів все ще залишається вивченим недостатньо. В цьому плані досить типовою є ситуація із дослідженням історії Бердянська. Впродовж останнього десятиліття спостерігається справжній прорив у вивчені його мікроісторії: біографій окремих бердянців [1; 2], минулого окремих навчальних закладів тощо [3; 4]. Втім побачити загальну картину життя приморського міста заважає брак статистичних даних, які знаходяться в науковому обігу. Як не дивно, поза увагою дослідників історії Бердянська до сьогодні залишались навіть матеріали Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. Заповнити існуючу лакуну і покликана ця розвідка.

Згідно з переписом, загальна кількість населення Бердянська становила 26 496 осіб, з них 17 823 були “місцевими”, тобто народились у Бердянську чи в Бердянському повіті, 1929 народились у інших повітах Таврійської губернії,

6 193 — в інших губерніях Російської імперії і 551 — в інших країнах.

За становою приналежністю бердянці розподілились таким чином: дворяни — 858, духовенство — 97, купці — 366, міщани — 18 882, селяни — 4 815, іноземні піддані — 1 106, інші стани — 372 [5, с. 2–3].

Згідно з більш деталізованими даними, в місті нараховувалось (включаючи членів родин) потомствених дворян — 183 чоловіка і 212 жінок; особистих дворян і чиновників не з дворян — 229 чоловіків і 284 жінки; осіб духовного звання всіх християнських сповідань — 48 чоловіків і 49 жінок; потомствених і особистих почесних громадян — 93 чоловіка і 68 жінок; купців — 175 чоловіків і 191 жінка; міщан — 9 316 чоловіків і 9 566 жінок; селян — 2 553 чоловіка і 2 260 жінок; “інородців” — 5 чоловіків і жодної жінки [5, с. 56–57].

Серед осіб селянського стану (селяни, козаки, іноземні поселенці і т.д.) 785 чоловіків і 951 жінка були “місцевими”, 357 чоловіків і 403 жінки народились у інших повітах Таврійської губернії, 1 417 чоловіків і 909 жінок — в інших губерніях Російської імперії, 6 чоловіків і 9 жінок — в інших країнах [5, с. 40–41]. Серед потомствених дворян Бердянська 48 чоловіків і 80 жінок були “місцевими”, 27 чоловіків і 29 жінок народились у інших повітах Таврійської губернії, 106 чоловіків і 102 жінки — в інших губерніях Російської імперії, 2 чоловіка і 1 жінка — в інших країнах. Серед особистих дворян і чиновників не з дворян (із врахуванням членів родин) “місцевими” були 85 чоловіків і 100 жінок, народились в інших повітах цієї ж губернії 33 чоловіки і 34 жінки, народились в інших губерніях імперії 106 чоловіків і 98 жінок, у інших державах — 3 чоловіка і 2 жінки [5, с. 42–43].

Серед всіх “немісцевих” бердянських чоловіків 4 народились в Астраханській губернії, 34 — Бессарабській, 32 — Віленській, 25 — Вітебській, 45 — Володимирській, 2 — Вологодській, 22 — Волинській, 38 — Воронезькій, 1 — В'ятській, 64 — Гродненській, 113 — Області Війська Донського, 623 — Катеринославській, 11 — Казанській, 33 — Калузькій, 69 — Київській, 28 — Ковенській, 6 — Костромській, 5 — Курляндській, 462 — Курській, 7 — Ліфляндській, 103 — Мінській, 66 — Могильовській, 36 — Московській (з них 9 безпосередньо у Могильовській, 36 — Московській (з них 9 безпосередньо у

скві), 20 — Нижегородській, 8 — Новгородській, 1 — Олонецькій, 3 — Оренбурзькій, 276 — Орловській, 10 — Пензенській, 8 — Пермській, 24 — Подільській, 280 — Полтавській, 5 — Псковській, 22 — Рязанській, 30 — Самарській, 20 — Санкт-Петербурзькій (з них 16 безпосередньо у Санкт-Петербурзі), 1 — Саратовській, 12 — Симбірській, 18 — Смоленській, 60 — Тамбовській, 8 — Тверській, 67 — Тульській, 1 — Уфимській, 147 — Харківській, 130 — Херсонській, 156 — Чернігівській, 1 — Естляндській, 6 — Ярославській [5, с. 44]. Таким чином, з-поміж “європейських” губерній Російської імперії лише одна (Архангельська) відсутня в списку регіонів народження мешканців Бердянська. Додамо сюди бердянців, народжених у так званих “привіслинських”, кавказьких, сибірських губерніях, в Акмолинській губернії (остання з-поміж 9 середньоазійських губерній Російської імперії є єдиною, де народились мешканці Бердянська) [5, с. 48], в Нюландській губернії (единій серед 8 губерній Великого Князівства Фінляндського) [с. 52]. Щодо інших держав, то в Австро-Угорщині народився 21 мешканець Бердянська чоловічої статі, в Болгарії — 8, Великобританії — 5, “в Німеччині загалом” — 17, Голландії — 1, Греції — 120, Італії — 36, Пруссії — 21, Румунії — 4, Саксонії — 1, Сербії — 7, Туреччині — 84, Франції — 4, Чорногорії — 9, “інших європейських державах” — 1. Крім того бердянці були народжені в Персії, не уточнених державах Азії і Центральної Америки [5, с. 52].

З вищезазначеною категорією не слід ототожнювати підданих інших держав. Серед населення Бердянська були піддані Австро-Угорщини (23 чоловіка і 35 жінок), Болгарії (відповідно 4 і 3), Великобританії (12 і 22), Німеччини (95 і 132), Греції (191 і 134), Італії (52 і 54), Румунії (9 і 10), Сербії (14 і 14), Туреччини (149 і 92), Франції (12 і 9), Чорногорії (10 і 8), Швейцарії (2 і 4), Персії (14 чоловіків і жодної жінки), “держав Центральної Америки” (1 чоловік і 1 жінка) [5, с. 90–91].

При домінуванні українського та російського населення, в місті були широко представлені інші етноси (виділені за мовою ознакою): налічувалось 105 поляків, 11 чехів, 130 болгар, 4 молдаванина, 733 німця, 418 греків, 74 вірменіна, 2 771 єрей, 6 естонців, 290 татар, 50 турок. На відміну від більшості інших міст краю, в Бердянську не була відмічена наявність циган. За

конфесійною приналежністю населення міста структурувалось таким чином: православні з єдиновірцями — 20 785, старообрядці і такі, що ухиляються від православ'я, — 1 153, вірмено-григоріани та вірмено-католики — 64, римо-католики — 532, протестанти — 624, магометани — 24, іудеї — 3 048, караїми — 258 [5, с. 2–3].

За віком мешканці Бердянська розподілились так: діти до 1 року — 444 хлопчики і 396 дівчат, від 1 до 9 років включно — 3 042 і 2 960, 10–19 років — 2 890 і 3 291, 20–29 років — 2 064 чоловіки і 2 095 жінок, 30–39 років — 1 734 і 1 541, 40–49 років — 1 333 чоловіки (кількість жінок у наявному примірнику Перепису розібрати не вдалося), 50–59 років — 887 і 836, 60–69 років — 545 і 568, 70–79 років — 248 і 265, 80–89 років — 80 і 81, 90–99 років — 9 і 13, 100–109 років — 2 і 3, 110 років або старше — 1 чоловік. У 7 чоловіків і 10 жінок вік не відомий [5, с. 10–11].

За сімейним станом у відповідності до вікових груп населення міста розподілилось так (див. табл. на с. 28).

Важливими є дані щодо освітнього рівня бердянців. Так, серед потомствених і особистих дворян, чиновників не з дворян (враховуючи членів родин) були неписьменними 83 чоловіки і 92 жінки (причому відповідно 6 і 24 у віці старшому за 19 років), тоді як письменними були 329 чоловіків і 354 жінки. З цих письменних мали університетську або іншу вищу освіту 44 чоловіки і лише 1 жінка, в спеціальних і технічних вищих навчальних закладах здобули освіту — 7 чоловіків і жодної жінки, в спеціальних середніх навчальних закладах — 21 чоловік і 5 жінок, в середніх навчальних закладах — 99 чоловіків і 189 жінок, у вищих військових навчальних закладах — 1 чоловік і в середніх військових навчальних закладах 14 чоловіків. Серед неписьменних осіб духовного звання християнських сповідань і членів їх родин нараховувалось 9 чоловіків і 18 жінок.

Серед неписьменних почесних громадян, купців, міщенців та інших міських станів було 4 349 чоловіків (проти 5 235 писемних) і 6 692 жінки (проти лише 3 133 письменних). Серед всіх цих письменних лише 14 чоловіків і 1 жінка закінчили університети або “інші вищі навчальні заклади”, 4 і 1 — спеціальні і технічні вищі навчальні заклади [5, с. 64–65].

Вікові групи	Сімейний стан		Холості та дівіці		Ti, які perebuvayotь у шлюбі		Вдови		Розлучені		Ti, які не зазначили сімейного стану		Всього	
	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж
В м. Бердянську	7994	7282	4883	4695	391	1204	10	16	8	13	13286	13210		
менше 10 років	3486	3356	—	—	—	—	—	—	—	—	3486	3356		
10-12	819	850	—	—	—	—	—	—	—	—	819	850		
13-14	600	641	—	—	—	—	—	—	—	—	600	641		
15-16	575	727	—	5	—	1	—	—	—	—	575	733		
17-19	880	939	16	126	—	—	—	—	1	—	1	896	1067	
20-29	1141	545	910	1502	9	40	2	6	2	2	2	2064	2095	
30-39	236	113	1463	1317	32	105	1	5	2	1	1	1734	1541	
40-49	125	51	1152	900	54	198	2	1	—	—	1	1333	1151	
50-59	63	31	736	527	82	274	4	3	2	1	1	887	836	
60 р. та більше	65	27	604	314	214	583	1	—	1	1	6	885	930	
Невідомий вік	4	2	2	4	—	3	—	—	1	1	7	7	10	

Серед бердянців сільського стану (селяни, козаки, іноземні поселенці тощо) нараховувалось неписьменних 1 282 чоловіки і 1 708 жінок (проти письменних відповідно 1 278 і 564). З них університетську або іншу вищу освіту мали лише 1 чоловік і 1 жінка [5, с. 66–67].

Загалом же серед бердянців нараховувалось неписьменних 5 959 чоловіків і 8 806 жінок (з них більшість у віці до 10 років — 3 149 і 3 146 відповідно), тоді як письменними були 7 327 чоловіків і 4 404 жінки. З них університети та інші вищі навчальні заклади закінчили тільки 68 чоловіків і 4 жінки, а спеціальні і технічні вищі навчальні заклади — 12 чоловіків і 1 жінка [5, с. 68–69].

Надзвичайно важливими є дані щодо професійних занять бердянців. Зокрема, в адміністративних установах, суді і поліції працювало 186 чоловіків і 4 жінки, в громадській і становій службі — 64 і 1, у сфері приватної юридичної діяльності — 14 і 1, у збройних силах — 52 і 0, у сфері навчальної і виховної діяльності — 59 і 50, науки, літератури, мистецтва — 27 і 11, лікарської і санітарної діяльності — 46 і 23. Займались “приватною службою”, працювали прислугою і поденщиками 1660 чоловіків і 1 399 жінок, землеробством — 534 і 51, рибальством і полюванням — 293 і 7, виготовленням одягу — 593 і 287, візництвом — 266 і 1 [5, с. 188].

Таким чином, інформативні можливості матеріалів Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. щодо населення Бердянська важко переоцінити. У поєднанні з наявними мікроісторичними джерелами вони дають змогу побачити цілісну картину життя міста кінця XIX ст. Тож найближча перспектива розвідок у даному напрямку якраз і полягає у співвіднесені на ведених матеріалів статистики із джерелами мікроісторії.

Джерела та література

1. Баханов К. А., Лыман И. И. Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники. — Запорожье: Просвіта, 2002. — 218 с., ил.
2. “Бердянський літописець” Василь Крижанівський / Упорядники: І. І. Лиман, В. М. Константінова. — Бердянськ; Київ; Едмонтон: РА “Тандем – У”, 2007. — 300 с.
3. Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття) / Упорядники: В. М. Константінова, І. І. Лиман // Матеріали з іс-

- торії Бердянського державного педагогічного університету. — К.: Освіта України, 2006. — Том 1. — 528 с.
4. Бердянська чоловіча гімназія (1901 – 1919 роки) / Упорядники: І. І. Лиман, В. М. Константінова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. — К.: Освіта України, 2007. — Том 2. — 631 с.
 5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XLI. Таврическая губерния. — СПб.: Паровая скоропечатня П. О. Яблонского, 1904. — 310 с.

Анотації

Константинова В. М. Чиновники, интеллигенция, мещане...: население Бердянска конца XIX ст. по статистическим источникам.

В статье систематизированы статистические данные о сословном, профессиональном, этническом, конфессиональном, половом, возрастном составе населения Бердянска, приведена статистика, касающаяся других аспектов жизни приморского города Южной Украины конца XIX ст.

Konstantinova V. M. Officials, intelligensia, “meschane”...: population of Berdyansk in the end of XIX century according to statistical sources.

The article is dedicated to systematized statistical materials, concerned to estate, professional, ethnic, confessional, sexual, age composition of population of Berdyansk. Statistics, concerned to other aspects of life of the city of South Ukraine in the end of XIX century, is given.

T. Б. Романів

**ОСТАП ТЕРЛЕЦЬКИЙ
(ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ІНТЕЛІГЕНТА)**

Той чоловік... плекав у своїй душі полум'я високих змагань, жив усе для інших, для народу і силкувався все життя ширити і розсвічувати те благородне полум'я в своїм окруженні.

I. Франко

Остап Степанович Терлецький (псевд. — Р. Мак, Н. Заневич, В. Кістка, О. Туземний) (5.02.1850–22.07.1902) — український громадський діяч, літературознавець, історик, філософ, правознавець.